

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 02.02.2022

Makale Kabul | Accepted: 21.03.2022

Atıf | Cite as: Tilla Deniz Baykuzu, “Şifacı Buddha Bhaisacyaguru “Otaç İliği Bodisatav”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), Haziran 2022, s. 42-63.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1067036>

ŞİFACI BUDDHA BHAİSACYAGURU “OTACI İLİĞİ BODİSATAV”

Tilla Deniz BAYKUZU*

Öz

Yapılan yeni çalışmalar ve keşifler eski Türklerin tıp alanında neler yaptıklarını, hangi kültürlerden veya etnik gruplarının geleneksel tıbbından etkilendiklerini, kendi geleneksel tedavi yöntemlerine başka inançlarla gelenleri de kattıklarını göstermektedir. Özellikle sınır komşularıyla olan kültürel alışveriş tıp alanında da kendini göstermiş, bu alanda oldukça gelişmelerini sağlamıştır. Bu konudaki gelişmelerin varlığını biz çeşitli tıbbi kurumların varlığından anlamaktayız.

Doğu Türkistan ve Kansu’da yapılan arkeolojik çalışmalar bu bölgelerde Buddhizm dininin Mahayana mezhebinde var olan Bhaisacyaguru yani “Şifacı Buddha” inancının VII. Yüzyıldan itibaren bölgeye girmeye başladığını, ona adanmış tapınakların çokluğundan tapınağın bulunduğu bölgede tıp faaliyetlerinin gelişmiş olduğunu bize gösterir. Yerel tıp, halkın bu dini kabul etmesiyle Hint tıbbı ve Buddhist tıp sutrası olan Bhaisacyaguru Sutra’dan etkilenmiş ve böylece tıp çalışmaları çeşitlenmiş, genişlemiş ve hızlanmıştır. Bu buddhist tapınaklar yerel doktor rahipler yetiştirmekle kalmamış zamanla başka gölgelerden de öğrenci kabul etmiştir. Çalışmamızda bu inancın köklerini, ikonografisini ve Türk kültüründeki yerini, ona adanmış mağara tapınaklarından örnekler vererek incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Bhaisacyaguru, Otaç, Otaç Bodisatav, Uygurlar, Dunhuang Bin Buddha Mağaraları, Bezeklik, Ah-ai Mağarası.

MEDICINE BUDDHA BHAİSACYAGURU “OTACI İLİĞİ BODİSATAV”

Abstract

Recent studies and discoveries show what the ancient Turks did in the medical field, from which cultures or ethnic groups’s traditional medicine they were influenced and that they also included those who came with other beliefs to their traditional treatment methods. Especially the cultural exchange with the border neighbors has also shown itself in the field of medicine, and it has made a lot of progress in this field. We find out the existence of developments in this field from the assets of various medical institutions.

Archaeological studies conducting in East Turkestan and Kansu show us that the belief of Bhaisajyaguru in the Mahayana sect of Buddhism began its existence in this area from the VIIth century. Also plurality of temples that dedicated to him proves the presence of medical

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, realhuns@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3457-8607

activities. With the public's acceptance of this religion, local medicine influenced by Bhaisajyaguru Sutra which is sutra of Indian and Buddhist medicine, gave a lead to medical studies have been diversified, enlarged and accelerated. These buddhist temples not only trained local doctor priests, but also accepted students from other regions over time. In our study, we tried to analyze the roots and iconography of this belief in Turkish culture by giving examples from the cave temples dedicated to it.

Key words: Bhaisajyaguru, Otaçı, Medicine Buddha (Bodhisattva), Uighurs, Caves Of The Thousand Buddhas of Tunghuang, Bezeklik, Cave of Ah-ai.

Giriş

Buddhizm¹ dinini kabul eden Türkler IV. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar bu din hakkında birçok eser bırakmışlardır. Dini metin el yazmaları, minyatürler, resimler ve heykellerin yanı sıra günümüze gelen mimarı eserler de Buddhizm tarihi ve sanatının en önemli unsurlarından sayılır. Buddhizm her din gibi gittiği farklı coğrafyalarda yerel kültürle farklılaşmış, o coğrafyanın kültürü ile harmanlanmıştır. İşte Türk Buddhist tapınaklarını ve bunların içindeki freskleri incelemek, resimlerin hangi Buddhist sutrayı veya inanç öğelerini anlattığını anlamaya çalışmak, hangi öğelerin daha ağırlıklı olarak kullanıldığını bilmek ve yorumlamak Buddhizmin Türkler içinde hangi şekle büründüğünü yani kısaca Türk Buddhizmini daha iyi kavramamıza yol açacaktır. Türk Buddhizmi konusu ihmal edilmiş, hak ettiği gibi yeterince çalışılmamış ve ilgilenilmemiştir. Bu yüzden Türkiye’de henüz bu Budist ikonografiyi bilen ve yorumlayabilen bilim adamları yok denecek kadar azdır. Öncelikle Doğu Türkistan Kuça, Kansu, Dunhuang Bin Buddha Mağaraları ve Yulin Bin Buddha Mağaralarında dikkati çeken bir ortak inanca Tıp Buddhası Bhaisajyaguru inancına değineceğiz.

Bhaisajyaguru “Şifacı Buddha veya “Tıp Kralı” manasında kullanılmaktadır. Budizm’in Kuzey kolu sayılan ve Türkler’in kabul ettiği mezhebi Mahayana yani Türkçe “Uluğ Kölüngü” (Büyük Araç) Buddhizmi’nin önemli öğelerinden biridir. Söz konusu mezhep Çince “Yao Shi Fo 藥師佛” olarak geçer.

Hint topraklarında doğan Buddhizm’i incelerken elbette ilk olarak Hint kültürü incelenmelidir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Şifacı Buddha’yı açıklayabilmek için de öncelikli olarak Hint tıbbının nasıl geliştiğini izlemek ve Hindistan’ın en eski kutsal metinlerinde tıp izlerini aramak yazılı kaynaklara bu yolla girmiş olmasından dolayı en mantıklı yoldur. Kutsal metinlerden olan Vedalar Hint kültürünün bu konudaki en önemli metinlerdir ve Rigveda, Samaveda, Yacurveda ve Atarvaveda olarak dört adettir. Bu dört vedadan özellikle Atarvaveda sağlıkla ilgilidir. Bu metinlerde öksürük, baş ağrısı ve sıtma zararlı böcek zehirlenmeleri, akrep-yılan sokmaları, uykusuzluk² gibi bazı hastalıkları yok etmek veya ondan korunmak için okunacak dualar ile uygulanacak tılsımlar bulunur. Bunların yanında düşmanların, kötü ruh, ifrit gibi kötülüklerinden korunmak, sağlıklı ve uzun bir hayat yaşamak, iyi bir eş bulmak, erkek evlat, mal-mülk sahibi olmak ve insanların sevgisini kazanmak gibi çeşitli konularda okunacak dua ve yapılacak tılsımlar hakkında bilgiler verir. Özellikle hastalıkların tedavisine yönelik bu bilgilerden dolayı Atarvaveda’nın haklı olarak Ayurveda denilen geleneksel Hint

¹ Türkçe’de “Budizm” olarak yazılan bu kelimeyi lisans eğitimimde kendisinden dersler aldığım hocam büyük Hindolog Prof. Dr. İnci Macun’un bize üzerine basa basa öğrettiği gibi yani; “Buddhizm” olarak yazacağım.

² Ali İhsan Yitik, “Vedalar”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yay., C. 42, İstanbul 2012, s. 593-594.

tibbinin kaynaklarından biri olduğu kabul edilir³. Kronolojik bakımdan diğer vedalardan oldukça sonra oluşturulduğu kabul edilen Atarvaveda, tıpkı Yacurveda ve Samaveda gibi, dinî ayin ve törenlerde okunan dua ve yakarışları da içeren bir ilâhiler koleksiyonudur. 730 ilahilik bir külliyat olan bu eser hekimlik, halk inançları ve büyücülük gibi inanç ve uygulamaları kapsadığından dolayı Atharvaveda'ya “grhyasutra” yani “ev kitabı” adı da verilmiştir ve dönemin inançlarını yansıttığı için eşsiz öneme sahiptir⁴.

Sağlık, dünya üzerindeki cinsi ırkı ve milleti ne olursa olsun tüm insanların ortak amacıdır. Tıp ise bu yüzden bütün toplumları ilgilendiren bir bilimdir. Sağlıklı bir beden ve zihne sahip olmak herkesin arzu ettiği bir durumdur. Ancak öncelikle sağlıklı bir beden gerekir ki sağlıklı bir zihin oluşsun. Bu yüzden eski Hint toplumunda ayurveda tıbbı hem fiziki sağlığı hem de yogalar, mantralar ve meditasyonlarla zihin sağlığını kapsar. Rigveda döneminden yani M.Ö 1500'den itibaren varlık gösteren geleneksel Hint tıbbı olan Ayurveda, daha sonraki dönemlerde Cainizm ve Budizm gibi dinleri de etkilemiştir. Eski Hint kültüründe önemli yere sahip olan Ayurveda tıbbı, canlıların fiziki ve ruhsal sağlığını kurtararak kurtuluşa ulaştırmayı amaçlayan Budizm ile birleşmiş ve dinî bir değer haline gelmiştir. Buddha tıbbi teori ve uygulamaların farkında olduğu için bu tıbbın öğrenilmesini ve uygulanmasını desteklemiştir. Bu ise dönemin ünlü cerrahlarından olan Jivaka'ya⁵ sormuş olduğu sorulardan anlaşılmaktadır. Buddha ayrıca klâsik Ayurveda tıbbının tedavi yöntemlerinin Buddhist rahipler tarafından öğrenilmesine de müsaade etmiştir. Budizm ile harmanlanan Ayurveda tıbbı, bu din sayesinde geniş coğrafyalara yayılmış ve bu kez de yayıldıkları yerlerin kültürleriyle de kaynaşmıştır. Mahayana mezhebinin yayıldığı alan dairesinde olan Doğu Türkistan'daki Uygurlar da buna dahildir⁶. Uygurlar, IV ve V. Yüzyıldaki Geç Dönem Hunları gibi kutsal metin çevirileriyle oldukça yakından ilgilenmiş, sonra pek çok Buddhist eseri kendi dillerine çevirmişlerdir⁷. Buddhizmde de bedensel ve zihinsel sağlık temel amaçlardan biridir. Buddhizmin kurucusu olan Siddartha Gautama Buddha henüz gençken babasının güvenli sarayının dışına çıktığında hayatında ilk kez sırasıyla yaşlı, hasta, ölü ve bir dilenciyle karşılaşmış ve büyük şaşkınlık ve üzüntü yaşamıştır. Durmadan aklına takılan sorulara cevap bulamayınca güvenli hayattan vazgeçerek dış dünyaya hayatın gerçeğini aramaya gitmiştir. Altı yıl sonunda hayatın dört gerçeğini bulmuştur. Bu gerçekler “ıstırap, ıstırapın nedeni, ıstırapın ortadan kaldırılması ve huzurlu hayat” tır. Buddha bu dört gerçeği bulduktan sonra canlıları huzurlu ve sağlıklı yaşama kavuşturmak istemiştir. Böylece Buddhizmde Buddha bir “hekim” olarak gösterilmiş ve *Bhaişajyada*, *Bhaişajyarağa* gibi adlarla anılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz dört gerçek ise Ayurveda düşüncesiyle ilişkilendirilmiş ve canlının bedenini ve zihnini etkileyen unsurların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Böylece

³ Ali İhsan Yitik, Hammet Arslan, “Vedalar Kaynağı Üzerine”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 1, Nisan 2011, s. 234.

⁴ Kürşad Demirci, *Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar*. İşaret Yayınları: İstanbul 1991, s. 44.

⁵ Jivaka Hindistan'ın en eski doktorlarından biri olup Kral Bimbisara ve Buddha'nın özel doktorudur. Ayrıca Kral Bimbisaranın evlatlığıdır. Taxila Üniversitesinde tıp eğitimi görmüş ve tıbbi bitkiler üzerinde uzmanlaşmıştır. *Buddhist Approach to Harmonious Families, Healthcare and Sustainable Societies*, Edit: Most Ven Thich Nhat Tu, Most Ven Thich Duc Thien, Hong Duc Publishing House, Hanoi, 2019, s: 294.

⁶ Hacer Tokyürek, “Eski Uygurcada Ayurveda Tıbbı ve Beş Unsur”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 24/Güz, 2014, s. 237-239.

⁷ Tilla Deniz Baykuzu, “V. Yüzyılda Hunlar ve Budhizm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/34, 2007, s. 193-214.

dinî bir ilim haline dönüşen Ayurveda tıbbı, Buddhizmi benimseyen Çin, Tibet ve arkasından Uygur toplumunu da etkilemiştir. Çoğunluğunu çeviri metinler oluşturan Eski Uygur Türkçesi metinlerin geneli Buddhist sutralardır ve bu sutraların içinde de Ayurveda tıbbıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Bulunan Uygurca Buddhist kutsal metinlerinden biri de Bhaisacyaguru Sutradır. Bu metinlerde Bhaisacyaguru'nun adı Uygurca olarak “*Ot berteci Bodisatav*” (Bhaisacyada) veya “*Ot Eligi Bodisatav*” (Bhaisajyaraja) olarak geçer⁸.

Bhaisacyaguru hakkında yazılmış sutranın adı *Bhaisacyaguru vaiduryaprabha*'dır. Çincesi “Yao-she Liu-li Kuang-ju-lai 藥師瑠璃光如來”olan bu sutranın Sanskrit dilindeki orijinali henüz bulunamamıştır. Elimizde bugün sadece Çinceye olan tercümesi vardır ve Paul Pelliot tarafından keşfedilmiştir. Bu sutrayı ilk kez Hintli rahip Dharmagupta 達摩笈多 615 yılında Çin'in başkenti Ch'ang-an'da çevirmiş, ardından ünlü Buddhist rahip Hsüen Tsang da Hac yolculuğunda bugünkü Afganistan topraklarındaki Mahasamgika manastırını ziyaretinde bu sutranın Sanskrit dilindeki orijinalini gördüğünü aktarmıştır. Neticede 650 yılında bu sutrayı Çinceye ikinci olarak Hsüen Tsang “*Bhaisajyaguru-vaiduryaprabha-apurvapranidhana*” adıyla çevirmiştir. Yine T'ang döneminde Çinli rahip Yijing 義淨 (635-713) tarafından üçüncü kez tercüme edilmiştir ve adı “*Saptatathcgatapurvapranidhanaviseṣa*”dır. Son olarak Mançuların Qing Hanedanlığı imparator Ch'ien Lung döneminde yazılmış olan Tripitaka 乾隆大藏經 (Qianlong Dazangjing) içinde bu üç çeviri de bulunmaktadır⁹.

Buddhizmde doğu ve batı olmak üzere iki cennet vardır. Bu saf topraklarda bolca şefkat, anlayış varken hiçbir problem yoktur. “Sukhavati” olarak adlandırılan *Batı Cennetinde* Amitabha Buddha, Avalokiteshvara ve Tara bulunurken “Abhirati” veya “Vaiduryanirbhasa” yani “Lapis Lazuli Cenneti” adı ile anılan Doğu Cennetinde ise Şifacı Buddha Bhaisacyaguru bulunur¹⁰.

Buddhist ikonografide Bhaisacyaguru çok özel bir şekilde tasvir edilir. Bazen Bhaisacyaguru'nun kendisi lapis rengi, ya da altın rengi olabilir ama her zaman lapis rengi ile çevrilidir. Neredeyse her zaman bir lapis sadaka kâsesi ya da ilaç havanı tutar, genellikle sol eli kucığında durur. Avuçları karşıya doğru açıktır. Buna “Varada Mudra” denir ve bu duruş, dualara cevap vermeye veya nimetler vermeye hazır olduğunu gösterir. Tibet sanatında ise bazen kâseden bir Kara Halile (Terminalia Chebula) bitkisinin çıktığı görülür. Kara Halile tıbbi özelliklere sahip olduğu düşünülen erik benzeri bir meyve taşıyan bir ağaçtır¹¹. Bu bitki mide hastalıklarına, şeker hastalığına faydalı özellikle kan şekeri düşürücü, damar büzücü etkisi vardır ve ayrıca çoğunlukla hemoroid tedavisinde kullanılır. Terminalia Chebula, geleneksel ilaçlarda kullanılan ılımlı bir ağaçtır. Yaşlanmayı önler ve uzun ömürlülük sağlar, ayrıca

⁸ Tokyürek, s. 237-239.

⁹ Xiaorong Li, 李小榮, “Lun Sui-Tang, Wudai Zhi Song Chu de Yao Shifo Xinyang 論隋唐五代至宋初的藥師信仰”. *Pumen Xüebao 普門學報* 2002,1-26; Paul Pelliot, “Le Bhaisajyaguru”, *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*, Tome 3, 1903, 33-37.

¹⁰ Mei-wen Su, 蘇美文, “Lun Dalu Mingguo Shiqi Yaoshi Fo Famenzhi Xin Quan Ci Yu Hongyang 論大陸民國時期藥師佛法門之新詮釋與弘揚”. *Zhonghua Kezhi Daxue Xuebao 中華科技大學學報* 63: 2015, 51-88.

¹¹ <http://www.mmh-mms.com/downloads/mp21terminaliachebula.pdf>, Erişim Tarihi: 5.05.2020.

bağışıklık kazandırır ve hastalığa karşı vücut direnci artırır. Bunun yanısıra tüm dokular üzerinde yararlı bir etkiye sahiptir¹².

Şifacı Buddha'nın yarı değerli taş lapis lazuli ile ayrılmaz bir birlikteliği vardır. Çin kültüründe daima batıyı, yani Batı Türkistan'ı çağırıştırır. Ayrıca bu bölgeden geçen birçok ünlü seyyah bu değerli taştan söz etmiştir. Örneğin Marco Polo Lapis lazulinin Bedahşan'da bol miktarda çıkartıldığını çok güzel bir mavisini olup kumaş boyamada kullanıldığını aktarır. Bedahşan'ın bazı dağlarında mavi rengin yapımında kullanılan taşların en iyisi bulunur¹³. Bu taş genellikle altın renginde pirit¹⁴ içeren, bir koyu mavi taştır ve en çok Afganistan'da, İran ve çoğunlukla Doğu Asya'da çok ender bulunan ve çok değerli olan madendir. Antik dünya boyunca lapis'in mistik bir güce sahip olduğuna inanılırdı. Özellikle de Doğu Asya'da, genellikle iltihap veya iç kanamayı azaltmak için iyileştirici güce sahip olduğu düşünülmüştür. Buddhist ikonografisinde, lapis lazuli rengi neredeyse her zaman Bhaisacyaguru imgesine dâhil edilir. Genellikle resim fresk ve heykellerde Lotus çiçeğinde bağdaş kurmuş mavi bir Buddhadır. Sol elinde Lapis Lazuli'den yapılmış bir ilaç havanı (patra) bulunur ve bu havan etrafa mavi ışık yayar. Diğer elinde ise bazen bir çiçek, bazen bir khakkara taşırken (Bkz. Resim 1) bazen de sağ elinde hiçbir şey taşımaz¹⁵.

Khakkara (Sapayi¹⁶) metalden yapılmış uzun bir asadır ve tepe kısmında bir daire şeklinde bir motif bulunur. Bu dairenin sağ ve solunda ise küçük halkalar bulunur. Rahipler bunu yürürken kullanırlar ve bazen alt ucunu yere vurarak bazen de üstteki halkaları sallayarak ses çıkartırlar. Bu yöntemle yolculuklarında yolda rastlayacakları yılanları korkutup kaçırabilirler. Ayrıca yemek dilenirken onların adetlerine göre evlerin kapısını çalmak olmaz, geldiklerini khakkarayla sallayıp çıkarttıkları sesle haber verirler. Asa çobanın elinde hayvan otlatırken kullandığı bir araç, yaşlıların veya uzun yol kateden yayaların elinde bir destek ve silah, şaman ve büyücünün elinde sihri alet, kral veya hükümdarların elinde ise otorite ve güç simgesi olarak kabul edilmiştir. Asanın destek ve silah olarak kullanımı öncelikle Hint ikonografisinde kendini gösterir. Asa pek çok ilahın, özellikle de ölümler krallığının muhafızı olan ilah Yama'nın elinde bir

---

¹² Hindistan, Myanmar, Bangladeş, İran, Mısır, Türkiye, Çin vb. yerlerde yetişir. Hindistan'da yaprak dökken ormanlarda yetişir. Uzunluğu 30 metreye, gövdesinin genişliği 1 m.ye kadar genişleyebilir. Meyvesi ise 3-5 cm uzunluğunda olur ve 2-3 cm. genişliğindedir. Siyahımsı boyları çizgi şeklinde girintilidir. Terminalia chebula sadece Hindistan'da değil, diğer Asya ve Afrika ülkelerinde de kullanılan popüler bir geleneksel tıp bitkisidir. Anti-bakteriyel, anti-viral, anti-fungal, anti-kanseröz, antiülser, anti-mutajenik, yara iyileştirici faaliyetler vb. bulaşıcı maddeler için birçok Ayurvedik formülasyonun hazırlanmasında yaygın olarak kullanılır. Cildin kronik ülserleri, leucorrhoea, pyorrhoea ve mantar enfeksiyonları gibi hastalıklara iyi gelir. Meyve kabuğu ve yaprakları, tıbbi uygulama için en çok kullanılan kısımdır. Dışkı sıklığını artırır ve bağırsakları tamamen tahliye etme özelliği vardır. Dinesh M. D., Soorya T. M., Vismaya M. R., Divya Janardhanan, Atira T. P., NĪDHĪ K.B. and AJEESH. P.P., "Terminalia Chebula A Traditional Herbal Drug-A ShortReview", *International Journal of Pharmaceutical Science Invention*, Vol. 6, Issue 2, New Delhi, February 2017, p. 39.

¹³ Marco Polo, *Kubilay Han'ın Sarayında Bir Venedikli Marco Polo Seyahatname*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 84.

¹⁴ Pirit, sarı-metalik bir parlaklığa sahip olan ve iletken özelliğe sahip olan bir demir sülfürüdür.

¹⁵ Damien Keown, *A Dictionary of Buddhism*, Oxford University Press, 2004, s. 31.

¹⁶Şamanların kullandığı ritmik sesler çıkartan bir alettir. Farsça "Safai" kelimesinden gelir. Kazaklarda "Asatayak", Uygur ve Özbeklerde "Safai", Kırgızlarda "şıldırak", Japonlarda ise "sakujo" isimleriyle bilinirler. Amanova Roza Aslanovna, Mukhambetova Asiya Ibadulayevna, Dzhanseitova Svetlana Sattarovna, "Sacred Functions of Musical Instruments in the Creative Syncretism of Shamanistic Ritua" *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, vol. 10, No. 2, 2008, s. 47.

silah, Vamana'nın elinde ise bir bastondur. Yani Budist rahibin asası olan khakkara hem baston hem de bir savunma aracıdır. O bir taraftan manastır hayatının sembolü bir taraftan da kötü ruh ve ifritleri kovma aracıdır. Ruhlari cehennemden kurtarmak ve varlıkların zararlarını gidermek için kullanılırlar¹⁷.

Hipokrattan yani M.Ö 460 yılından bu yana batılı hekimler meslek ahlakı ve prensipleri vurgulamak için yemin ederler. Baisacyaguru ise bundan 100 yıl daha önce bir hekim olarak bu dünya ve kendi cenneti olan Vaiduryanirbhasa” yani “Lapis Lazuli Cenneti”nde uygulayacağı 12 yemini ortaya koymuştur.

1. Bütün canlılara bu sonsuz ve sınırsız dünyada vücudumun parlayan ışıklarını saçarak, onları cehaletten kurtarıp, öğretilerimle merak uyandırmaya yemin ederim. Bütün canlılar benim gibi mükemmel bir mevki ve karaktere, dürüst bir akıl ve ruha sahip olup en sonunda Buddha gibi aydınlığa erişeceklerdir.

2. Bütün canlıların aydınlığa ve bilgelige ulaşması için vücudumun bir kristal gibi saf ve kusursuz ışıklarının her bir köşeyi aydınlatacağına yemin ederim. Merhametin kutsallığıyla bütün canlılar ruhsal güç ve bedensel enerjiyle kuvvetlendirilerek doğru yolda hayallerine ulaşacaklardır.

3. Bütün canlıların ihtiyaç duydukları tükenmez şeyler için sınırsız bilgelik vereceğime ve maddi duygulardan kaynaklanan tüm acı ve suçlardan arındıracağıma yemin ederim. Giyim, yiyecek, yaşam alanı ve ulaşım ne kadar gerekli de olsa akıllıca kullanılmalıdır. Birlikte refah bir yaşam için öz tüketimin yanı sıra geriye kalan her şey paylaşılmalıdır.

4. Yanlış yoldan geri dönerek doğruluk yolunda ilerlemeye başlayanlara önderlik edeceğime yemin ederim. Düzelmeleri ve Buddha'nın yoluna dönmeleri ile aydınlanmaları mümkün olacaktır.

5. Ruhsal temizlik ve ahlaklı davranış için tüm akılcı canlılara, kaideleri yerlerine getirmelerine imkân tanıyacağıma yemin ederim. Yeniden bir suç işlediklerinde veya ihlal ettiklerinde tövbe etsinler. Yanlışlarından dolayı büyük pişmanlık duyup dualarını aksatmamaya yemin ederek Buddha'ya olan inançlarını sağlamlaştırmaya, bağışlayıcılığın ışıklarına sığınarak kaybolmuş olan ahlak ve saflıklarını geri kazanacaklardır.

6. Fiziksel engelleri ve hastalıkları olan bütün canlıları zihinsel ve bedensel sağlık ile kutsayacağıma yemin ederim. Buddha'ya sadakatlerini sunan herkes kutsanacaktır.

7. Hasta ve fakir olanların tüm acılarını dindireceğime ve yoksulluklardan kurtaracağıma yemin ederim. Hasta iyileştirilecek, yardıma muhtaç olana ve fakirlere yardım edilecek, desteklenecektir.

8. Acı çeken ve işkence gören kadınlara yardım ederek insanlara (erkeklerle) dönüşmesinde yardım edeceğime yemin ederim. Adımı işittiklerinde saygı gösterip dua edenlerin dilekleri kabul edilecek ve en sonunda Buddha mertebesine ulaşacaklardır¹⁸.

¹⁷ Ömer Faruk Harman, “Asa”, TDV. *İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 3, İstanbul 1991, s. 449.

¹⁸ Bhaisacyaguru bu kadınların ölümünden sonra Sukhavati yani Batı Cennetinde yeniden doğmalarına yardımcı olacaktır.

9. Bütün canlıları karanlık düşüncelerden ve onun hâkimiyetinden kurtaracağıma (özgürleştireceğime) yemin ediyorum. Onların ışık yolunda ilerlemelerine önderlik edip doğruluk ve onur aşılacağıma; böylelikle Buddha'nın yolunda ilerleyeceklerdir.

10. Gönülden tövbe eden mahkûmları ve afetzedeleri (mağdurları) koruyacağıma yemin ederim. İçtenlikle davrananlar üstün güçlerimle kutsanıp ızdıraplardan kurtulacaklardır.

11. Açlıktan muzdarip olanları ve aş için hırsızlık yapanları (suç işleyenleri) kurtaracağıma yemin ederim. İsmimi işittiklerinde sadakatle değer verenlere Dharma'nın faydalarını göstereceğim ve en güzel yemekleri lütfedip huzurlu ve mutlu bir hayat sunacağım.

12. Yoksulluktan acı çekenleri, gece gündüz sivrisinek ve arılardan muzdarip olanları kurtaracağıma yemin ederim. İsmimle karşılaştıklarında samimiyetle değer verip erdemlerini Dharma ile güçlendirdiklerinde dileklerine ulaşacaklardır¹⁹.

Türk tıbbına ve Buddhist tıpla ne gibi etkileşim yaşadığına bakacak olursak İslam öncesi Türklerde hastalıkları tedavi etme işi kamların işlerinden biriydi. Kutadgu Bilig'e göre kamlar otacı olarak adlandırılırken, DLT'de ise Kaşgarlı Mahmut, sağlık terimleri olarak “em”, “ot” (ilaç); “Atasagun”, “emci”, “otaçı (hekim, ilaç yapan adam, eczacı) gibi kelimelerin anlamlarını vermiştir²⁰. Eski Türkçede hekim karşılığında kullanılan terimler “otacı”, “emci” ve “Atasagun” dur. Bu kelime ota- fiilinden türetilmiştir ve “şifalı bitkilerle tedavi etmek” anlamına gelir. Karahanlı, Selçuklu, Çağatay hanlıkları, Osmanlı ve hatta Yuan Hanedanlığı döneminde bile kullanılmıştır²¹.

Göktürkler döneminde Belh ve Buhara şehirleri bir Buddhist merkezi haline gelmiş; 630'larda buraları ziyaret eden Çinli Buddhist hacı Xüanzang 玄奘630 yılında Toharistan'daki Türk ordusunun küçük başkenti olan Belh şehrinde Hinayana mezhebine inananların 100 kadar tapınağına, viharalara ve rahiplerine rastladığını söylemiştir²². V. yüzyıl Çin kaynaklarında Buhara'nın merkezi Nûmickes'ten (Bûmickes) “Numi”olarak söz edilir. Buhara adı ilk defa “Pu-ho 捕喝” şeklinde Çinli seyyah Xüanzang tarafından kullanılır. Bu kelimenin Sanskritçe “vihara” kelimesinden türemiş olması da mümkündür. Belki de Nûmickes şehrinde kurulan bir “vihara” (manastır) dolayısıyla şehre bu ad verilmiştir²³. M.Ö. III. yüzyıldan, Asoka devrinden beri hayrat olarak inşa edilen külliyele Türkçe “buyan” veya “vigar” denir ve Buddhist rahiplere, Türkçe adı ile “toyun”lara ve yolculara barınma imkânı sağlardı. Aynı zamanda, “Buyan”larda, hem toyunlar, hem rahip olmayan öğrenciler dini eğitim görürdü. Örneğin V. yüzyılda yaşayan ve Güney Hunlarının ardıllarından olan Kuzey Liang 北凉 devletinin yöneticilerinden meşhur alim An-yang Beyi 安阳侯 Chü-ch'ü Ching-sheng 沮渠京聲 Hotan şehrindeki Gomati viharasında eğitim görmüştü²⁴. Toharların büyük ordası olan Kunduz şehrinde de bir vihar bulunuyordu ki sonradan buradan çok sayıda plastik eser çıkarılmıştır. Doğu Türkistan Kaşgar şehri civarındaki

¹⁹ <http://www.fotuoazhengfa.com/archives/35356>, Erişim Tarihi: 5.05.2020.

²⁰ Fahri Dağı, “İlk İslami Metinlerde (Kutadgu Bilig, Divanü Lügati't Türk, Atabetül Hakayık; Divan-ı Hikmet) Halk Hekimliği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, Sayı 53, Eylül 2017, 252.

²¹ Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK. Yayınları, Ankara 2003, s. 206.

²² Kirilen bunlara “sanga” demektedir. Gürhan Kirilen, *Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 74.

²³ Ramazan Şeşen, “Buhara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 6, İstanbul 1993, s. 363.

²⁴ Emel Esin, “Farhar-ı Halluh (Karluk Budist Sanatı)”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 18, 1976, 83-86.

Buddhistviharlar; Kurgan Tim Stupa, Kızıldere ve Küçüktepe'dedir. Tumuşuk'ta Üç Merven, Eski Şehir ve Tegürmen'deki külliyele de Pelliot'a göre birer "vihar", "vihara" ya da diğer bir deyişle "Farhar"dı. Karluk-Tarduş bölgesi olan Vahş Vadisinde bulunan Aşina Tepe (Ajina-tobe)'de de büyük bir vihar bulunmaktaydı. Ayrıca Karluk döneminde başkentleri olan Kağan-stupa (Beşbalık) Şehrinde 637 yılında iki büyük vihara yapıldığı bilinmektedir²⁵. Hatta ünlü Bermeki ailesinin de Belh şehri yakınlarındaki Nava Vihara (Nevbahar) adlı tapınakta rahip olarak görev yaptığını görmekteyiz²⁶.

Buddhizmde M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren hayrat olarak inşa edilen bu külliyele, öncelikle Budist rahiplere ikametgâh ve yolculara barınak teşkil ederdi. Bu külliyele aynı zamanda dini kültür eğitimi almak isteyenler için eğitim kurumları idi. Bilindiği üzere keşişler manastırlarda belirli bir disiplin içerisinde kutsal metinleri okuma, kopyalama ve araştırma çalışmalarını da yürütürdü. Bu konuda Buddhist viharalar önemli öğrenme merkezleri olmuştur. Keşişler normal halkla da ilişki içerisinde olup inanırlara çeşitli dinî hizmetler yanında eğitim, sağlık ve tarım gibi alanlarda da yardımcı olur, inanmayanlara ise tebliğ faaliyetlerinde bulunurlardı²⁷. Uygur Budist külliyelelerinde hekimlik de öğrenilebildiği ve icra edildiği Bezeklik Külliyesinde 9–13 yüzyıllardan Hekimlik Boddhisatvası'na tahsis edilmiş mabetler ile Uygur tıbbi metinlerinde otaçı hakkında verilen bilgilerden anlaşılmaktadır²⁸. "İnsanın zamanını rahatça geçirebileceği bir yer, tapınak" anlamını taşıyan "Vihar" kelimesi bu yüzden aynı zamanda Buddhist hastane anlamını da taşımaktadır. Ünlü araştırmacı A. Von Le Coq tarafından bulunan XIII. yüzyıla ait Uygur vakfiyelerinden²⁹ birisinin tıp okulu olduğu tespit edilmiştir³⁰. VII ve VIII. Yüzyıllara ait Doğu Türkistan'daki Murtuk, Akbeşim Viharaları ile Tacikistan'daki Aşina-tepe (Ajina-topa) viharaları eski Uygur evi planında olup haç şeklinde ve dört eyvanlıdır. Daha sonraki yüzyıllarda Türkler bu yapıyı korumuş, din değiştirmiş bile olsalar Türk Hakanlığı (Karahanlılar), Gazneliler ve Selçuklular döneminde saray, kervansaray, medrese, cami ve hastanelerde Buddhist yapı olan "Vihara"ların planına sadık kalmışlardır³¹.

V. yüzyıldan beri Kuzey Liang Hunlarının Türk ch'an-yü, hatun ve tiginlerinin ve diğer Türk beylerinin, Buddhist abideler ve tapınaklar yaptırdıkları bilinmektedir. Bunlardan günümüze gelebilenler Dunhuang ve Turfan Bezeklik Bin Buddha Mağaralarıdır. 767, 768 yıllarında yapılan Koço ile 983'de yapılan Sengim Viharları'nın ise Türkçe, Çince ve Tibetçe metinlere göre, Türkler tarafından ve Türk sanatkâr ve işçilerine yaptırıldığı şüphe götürmemektedir. Uygurca "otacı bakşı" teriminde yer alan "bakşı" kelimesi, "otacı bakşı"nın sıradan bir hekim olmadığını, aynı zamanda manevi bir yönünün de bulunduğunu yani bir rahip olduğunu göstermesi

²⁵ Esin, "Farhar-ı Halluh...", s. 82.

²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekiler", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 5, İstanbul 1992, s. 517.

²⁷ Şinasi Gündüz, "Keşişlik", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 25, Ankara 2002, s. 323.

²⁸ Ali Haydar Bayat, "İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 449-459.

²⁹ Buddhist vakıflar için bkz. Walter RUBEN, "*Buddhist Vakıflar Hakkında*", çev., Meliha Torkak, *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942, s. 173-181.

³⁰ Arslan Terzioğlu, "Selçuklu Hastahaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri", *Malazgirt Armağanı*, TTK. Yayınları, Ankara 1972, s. 56-60.

³¹ Arslan Terzioğlu, "Türklerin Orta Asya ve Hindistan'da İnşa Ettikleri Hastaneler" VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. 2. Ankara 1981, s. 806.

açısından dikkat çekicidir. Yani otacı bakışlar, tapınaklarda hem Buddhizmi öğreten hem de bunun yanı sıra hekimlik de yapan, halkın sağlık ile ilgili gereksinimlerini karşılayan kişilerdir. Gerek Uygur metinlerinde “otacı bodistv” (hekimboddhisatva) ve “otacı bakışlar,” yani hekim rahipler hakkındaki bahisler, gerek Bezeklik Bin Buddha Mağaralarındaki Bhaisacyaguru’ya, yani hekimlik Boddhisatvası adına yapılan tapınaklar, buralarda hekimlik de öğrenildiği ve icra edildiğini ortaya koymaktadır³². VI. yüzyıldan itibaren Türk coğrafyasına giren Bhaisacyaguru inancını bölge halkı “hasta iyileştiren bakışı” olarak nitelendirmiştir. Uygur metinlerinde rastlanan “İgligyatgu ev” (Hastalık için yatılan ev) ibaresi ise açıkça viharalardaki hastanelerin varlığını göstermektedir. Türkler İslamiyet’e geçtikten sonra İslami tıp da etkili olmaya başlayınca artık otacılık profesyonel bir kimlik haline gelmiştir³³.

VIII-XIII. yüzyıllarda Doğu Türkistan’daki Uygurlarda otacı bakışlık yapan Buddhist rahipler vardı. Bunlar Buddhist tıp metinleri ile Çince metinleri tercüme ediyorlardı. Onlara göre insanlar iki temel prensipte ele alınır; “aydınlık yaşayan kutsal ruh” yani “Yaruk Yaşuk Töz” ile “silik ve soğuk beden” yani “et töz”. Bu prensibe göre bu ikisi beş elementi ortaya çıkartır. Elementlerin dengede olması sağlıklı olmayı getirirken dengenin bozulması hastalık sebebidir. Altun Yaruk Sudur’a (SuvarnapraphasaSutra) 金光明經göre hasta ağırlaştığında sağlıklıyken avda öldürdüğü hayvanları görür. Budist Türk literatüründe ise kötü ruhlar (demon) hayvan kafalı insan vücutludur. Bu yüzden hastanın hayvan görmesi hayra yorulmaz. Bunun sebebinin bir önceki hayatında günah işlemiş olmasıdır. Bu durumda bu kişi hem fiziksel hem de ruhsal tedavi görmelidir. Hekim rahip bu hastanın fiziki tedavisinin yanında ayrıca bir kam gibi doğaüstü güçleri de defederek hastanın iyileşmesini sağlar. Otacı bakışlar yani hekim rahipler eğer bu işi tamamen karşılıksız yaparlarsa dini açıdan yükselirler. Buddhist inancına göre en büyük hekim yani “üzeliksiz³⁴ Otaçılar Eliği” Sakyamuni’dir³⁵. Çünkü önceki hayatında bir hekimdir. Onun ardından Doğu Cenneti Buddhası Otaçılar Eliği Bhaisacyaguru ’dur. Bu sıralamada Bhaisacyaguru dan sonra hastanelerden sorumlu olduğuna inanılan Avalokitesvara³⁶’dır. Bunların haricinde birçok Hekim Boddhisatva bulunur³⁷ ancak Türkçe metinlerde sadece “Ot berteci

³² Esin, “Farhar-ı Halluh...”, s. 82.

³³ Esin, “Otacı Notes on Archaeology and Iconography Related to the Early History of Turkish Medical Science”, *I. International Congress On The History Of Turkish-Islamic Science and Technology*, İstanbul 14-18 September 1981, s. 11.

³⁴ “Aralıksız, daha iyi, en üstteki” anlamına gelir. Ülkü Polat, “Eski Uygur Türkçesinde İsim Cümleleri”, *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2017, s. 238.

³⁵ Buddha’nın gerçek adı Gautama Şakyamuni’dir. Şakyamuni, “şakya” ve “muni” kelimelerinden oluşur. Muni “pir, üstat, âlim, hekim” gibi anlamlara gelir. Şakya veya Sakya ise, M.Ö. altıncı yüzyılda günümüzdeki Nepal’in güney kesiminde yaşadığı düşünülen bir kabilenin adıdır. Buda’nın bu kabilenin bir mensubu olarak doğduğu kabul edilir. Dolayısıyla “Şakyamuni” ifadesi “Sakaların hekimi, Sakya kabilesinin/ırkının bilgini” gibi anlamına gelir. Cemil Kutlutürk, Hilmi Ömer, “Budda’nın Dinler Tarihi Disiplinine Katkısı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, Cilt: XIX, Sayı: 36, Aralık 2017, s. 153.

³⁶ Avalokitesvara Buddhizmin Mahayana Mezhebindeki Boddhisatvalardan biridir ve merhameti temsil eder.

³⁷ Bunlarda sekiz Boddhisatva önemlidir. Manjusri, Avalokiteşvara, Mahasthamaprabta, Akşayamati, Ratnacandra, Bhaisajyaraaja, Bhaisajyasamudghata ve Maitreya. Hasta kişi ölümlerinde Bhaisajyagurunun adını anarsa bu sekiz Boddhisatva dehal gelerek onu Doğu cennetine götürür. Lokesh Chandra-Nirmala Sharma, *Buddhist Paintings of Tun-huang in TheNational Museum New Delhi*, NyogiBooks, 2012, New Delhi, s. 99.

Bodisatv (ilaç veren Bodisatv)”, Yikig³⁸ Emletici Bodisatv (Hastalık tedavi eden Bodistv)” ve Otacı İliği (Eliği) Bodisatv (Hekim Kralı Bodisatv)” isimlerine rastlamaktayız. Buddha ve Boddhisatvaların ibadet eden hallerinin resimleri ve altların adeta bir muska olduğuna ve hastalıkları tedavi sürecinde destekleyici, kötü ruhlardan koruyucu olduğuna inanılırdı. Genellikle Doğu Cenneti tasvirleri Mandala kompozisyonunda³⁹ olup merkezde betimlenen Bhaisacyaguru’nun çevresinde dairesel olarak genişler. Bhaisacyaguru genellikle tapınağın doğu duvarına beril taşı kakma yöntemiyle yapılır. Katılımcılar ise onun etrafında hiyerarşik bir düzene göre yer alırlar⁴⁰.

Alman heyeti tarafından Turfan Ekspedasyonu sırasında alınıp Berlin Müzesine getirilen ancak II. Dünya Savaşı sırasında bombardımandan dolayı yok olan Turfan Bezeklik Bin Buddha Mağarası 8 numaralı mağaradaki “Bhaisacyaguru Cenneti” tasviri freski Emel Esin hoca tarafından fotoğrafı üzerinden incelenip yayınlanmıştır. Biz makalemizde henüz işlenmemiş, okuyucuya açılmamış birkaç tasviri daha işleyeceğiz.

Aurel Stein Koleksiyonunda olup bugün Hindistanda’ki Yeni Delhi Ulusal Müzesinde bulunan Dunhuang Mogaoku Bin Buddha Mağaralarında bulunan “Bhaisacyaguru Cenneti” tasviri VII-VIII. yüzyıla tarihlenir ve (Bkz:2 Resim) ipek bir kumaş üzerine yapılmıştır. Ortada Bhaisacyaguru kendi cennetinin tam ortasında bir lotus üzerinde oturmaktadır. Sağ eli korkusuzluğu simgeleyen Abhayamudra pozisyonunda olup sol elinde ise bir eczacı havanı tutmaktadır. Ona sağ ve solunda olmak üzere iki boddhisatva ve iki rahip yer almaktadır. Hepsinin halesi vardır. İki rahibin arkasında birer Sakyamuni müridi oturmaktadır. Bunlardan yaşlı olanı Mahakasyapa, genç olanı ise Ananda’dır. Bhaisacyaguru Cenneti günahlardan arınmış bir cennettir ve Lapis Lazuli gibi lacivettir. Sağındaki Boddhisatva “Gün Işığı İyi Sağlık Boddhisatvası (Suryaprabha)”, Solundaki ise Candraprabha yani “Ay Işığı Boddhisatvası”dır. Her ikisi de ikişer rahip yardımcısıyla oturmaktadır. Dördü sağda dördü solda olmak üzere ünlü sekiz otacı Bodisatvların tasviri vardır. Resmin tamamında ise toplam on altı adet Boddhisatva bulunur. Ortada mavi saçlı iki hanım diz çökmüş çiçek sunmaktadırlar. Haleleri bulunmadığından henüz “devi” olmadıklarını anlıyoruz. Onlarında altında bir platform üzerinde altı müzisyen ve bir dansöz görülmektedir. Hemen altında ise Çimbal çalan insan baş ve kollarına sahip efsanevi kuş “Kinnara Kuşu” görülür. En altta ise Bhaisacyaguru’nun 12 yeminin korumakla görevli keskin bakışlı on iki Yakşa general⁴¹ tasviri vardır. Bhaisacyaguru inancına göre dokuz korkunç ölüm vardır. Bunlar doktora gidememek, şamanlar tarafından cin çıkarma ayini yaptırmak, ava, şaraba ve kadına düşkün olup cin tarafından ele geçirilmek, yanmak, boğulmak, yırtıcılar tarafından yenilmek, uçurumdan düşmek, büyüünün etkisine girmek veya zehirlenmek, açlıktan veya susuzluktan ölmektir. Eğer kişinin kaderi, maddi durumu ve iradesi kötüyse böyle ölmek için Vaiduryaprabha Bhaisacyaguru’nun

³⁸ “Yiig” veya “yig” kelimesi Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde “hastalık, dert, illet” anlamına gelir. Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, s. 323.

³⁹Mandala, Sanskritçe “daire, çember” anlamındadır. Budizm’de ruhsal açıdan evren’i sembolize eden kompozisyonlara verilen isimdir.

⁴⁰ Esin, “Otacı Notes on Archaeology...”, s.13.

⁴¹ Bu generallerin isimleri kesin olmamakla birlikte şöyledir: General Kumbhira, General Vajra, General Mihira, General Andira, General Anila, General Sandila, General Indra, General Pajra, General Makura, General Sindura, General Catura ve General Vikarala. Bkz. Hsing Yun, *Sutra of Medicine Buddha with an Introduction Comments and Prayers*, Buddha’s Light Publishing, 2005, CA, USA, s. 35.

ayinlerini yapabilir ve sutrayı okuyabilir. İşte sutradaki bu ölüm şekillerini anlatan tasvirler resmin sağ yanında dokuz kutu içerisinde gösterilmiştir. Üstten ve alttan birer kutu tahrip olup silinmiş ancak diğer yedisi sağlamdır⁴². Bhaisajyaguru'nun Ay Işığı ve Gün Işığı Boddhisatvalarıyla betimlendiği fresk ise yine Dunhuang 322 numaralı tapınağın doğu duvarındadır. (Bkz: Resim 2a)

1999 yılında Kuça şehrinden 70 km. uzakta Kızılya Vadisi'ndeki Ah-ai 阿艾 Buddhist Tapınak Mağarası Tanrı Dağları kuzey-güney yolunun önemli bir noktasında bulunmuştur. Çin'in bölgeyi An-hsi Askeri Valiliği'yle yönettiği VIII. yüzyılda inşa edilmiştir. Sadece tek bir mağarası olan tapınak eski bir yerleşim yeri ve bir posta istasyonu harabeleri yakınlarındadır. Kuzey-güney doğrultusunda boyu 4,6m., eni ise 3,5m., yüksekliği ise 2,5m.'dir. Yerden 30 m. yükseklikte yapılmış olan bu mağaraya merdivenle çıkılmaktadır. Dikdörtgen olan mağaranın tavanı kubbelidir. Duvarlarda Buddhizmle ilgili konular tasvir edilmiştir. Resimlerin çoğu dökülmüştür ancak bir duvarda “*Amitayurdhyana Sutra* 佛說觀無量壽佛經”dan betimlemeler sağlam kalmıştır. Resimlerin yanında yirmi satır Çince yazı tespit edilmiştir. Mağarada bir Tıp Buddhası yani “Bhaisajyaguru”nun resminin bulunması bu mağaranın tıp eğitimi veya tedavi merkezi olabileceğini de gösterir⁴³. Duvar resimlerinin çoğu tahrip olmuştur. Buna rağmen dökülmeyen freskler hala çok renkli ve canlıdır. Tam karşı duvarda Buddhist hikayesi betimlemesi vardır, iki tarafında kalan kalıntı resimlerinde “On Altıncı Tefekkür” resminin kısmen kalan bölümünün varlığından resmin tamamının “Sonsuz Yaşam Sutrası” olduğunu çıkarabiliriz. İçerik ve stil olarak Dunhuang Mogao Mağaralarında Tang dönemindeki Vipassana⁴⁴ 觀經變 resimlerine yakındır. İki tarafında Buddha resmi vardır: sağ tarafındaki duvarda beş buddha resmedilmiştir ve bunlardan dördünü tanımak mümkündür. Onlar içten dışarıya doğru Tıp Buddhası⁴⁵ 藥師琉璃光佛 (Ayakta), Vairocana Buddhası 盧舍那佛 (Lochana Buddhası⁴⁶) (Ayakta), Manjusri 文殊師利菩薩 (Oturur halde), ve Tıp Buddhası Liuliguan 藥師琉璃光佛, (Ayakta) vardır. Başka bir oturan Buddha ise kayıptır, iç tarafta Tıp Buddha'sının yanında duvar resmi kalıntısı vardır, onun altında bir heykel daha olduğu düşünülmektedir. Sol tarafındaki duvarda bozulma daha fazladır. Ah-Ai bir numaralı Mağara bulunduktan beri akademik çevrilerin dikkatini ciddi anlamda çekmektedir, bazı akademisyenler burada Dunhuang Buddhizm'in batıya geçişini anlattığını düşünmektedir, ancak daha fazla araştırması gereken birçok sorun vardır⁴⁷. (Bkz: Resim 3 ve 4)

Dunhuang şehrinin 180 km. güneyinde bulunan Anxi Yulin Bin Buddha Mağaraları toplam 40 adet mağaradan oluşur. Kuzey Wei (Tabgaç) döneminden Qing dönemine kadar olan dönemin eserlerini barındırır. Özellikle 25 numaralı mağaranın iç duvarlarındaki Vairocana Buddha 毗卢遮那佛, Dört Bodhisatva ve Bhaisajyaguru tasvirleri net olarak görülür. 16 numaralı mağarada ise bir Bhaisajyaguru Cenneti tasviri

⁴² Lokesh Chandra, Sharma Nirmala, *Buddhist Paintings of Tun-huang in The National Museum New Delhi*, Nyogi Books, New Delhi 2012, s. 100.

⁴³ Tilla Deniz Baykuzu, “Turfan'dan Kaşgar'a İpek Yolu Üzerindeki Vaha Şehirleri”, *İpek Yolu*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2015, s. 59-85.

⁴⁴ “Olana Olduğu Gibi Görmek” anlamını taşır.

⁴⁵ Tam tercümesi “Eczacı Cam Işıklı Buddha”dır. Ancak genel olarak Tıp Buddhası olarak anılır.

⁴⁶ “Vairocana Buddha” adıyla da anılır. Beş kadın Buddha'dan biridir ve adının anlamı “Buddha'nın Gözü”dür.

⁴⁷ Lai, Wen-ying. “The Vairocana Buddha of the Ah-ai Grottos in Xinjiang”, *Yuan Kuang Buddhist Institute Paper* 圓光佛學學報第十六期, s. 152-153.

bulunur (Bkz: Resim 5). Bu resimler Tibetlilerin Tufan Devleti (618-840)'nin Dunhuang'ı ele geçirmesinin ilk dönemlerinde Çin-Tibet kültürünün karıştığı dönemi yansıtmaktadır⁴⁸.

Bir diğer önemli örnek de Karahoço şehrinde bulunmuş XIII. Yüzyıla ait örnektir. Bu tasvirde Bhaisajyagurunun sağ eli aşağıda seyirciye dönük olup bir karahalile bitkisi tutmaktadır. Sol elinde ise bir eczacı havanı vardır. Kaspayasının (giysisinin) üzerindeki kareler içerisinde Buddhizmin sekiz önemli unsurun (ashtamangala) tasvirleri vardır. Bunlar Dharma Çarkı, parlayan inci, amrit (ölümsüzlük içkisi) kasesi, sonsuz düğüm, iki altın balık, deniz kabuğu, şemsiye ve lotus çiçeğidir. Her iki yanında beyaz kuşlar, sağ ve solunda diğer tasvirlerde olduğu gibi Güneş ve Ay Boddhisatvaları bulunmaktadır. Güneş Boddhisatvası'nın sol elinde bulunan lotus sapının üzerinde üç ayaklı bir karga olup Çin sembolizminde güneşi anlatır. Ay Boddhisatvasının sağ elinde ise lotus çiçeği, çiçeğin üstünde ise yine Çin sembolizminden alınmış ay tavşanı görülür. Resmin en üstünde Bhaisacyaguru'nun refakatçıları olan yedi adet Dhyana Buddha resmedilmiştir. Birbirleriyle aynıdır ama sadece mudraları farklıdır. Dikey olan sağ ve solda farklı renklerde sekiz Boddhisatva vardır. Bunların hemen altında ise İndra ve Üç başlı rahma adlı rahipler tasvir edilmiştir. En alt iki sırada ise 12 yakşa generali bulunmaktadır. Bu sıranın üsttekinde sağdan beşinciden itibaren dört yönü koruyan dört Lokapala resmedilmiştir. Mavi olanı kılıçlıdır ve güneyi koruyan "Virudhaka"dır. Doğuyu koruyan "Dhritaraştra" beyaz olarak tasvir edilmiştir ve elinde "vina" adlı enstrüman tutmaktadır. Kırmızı renkte olan ise "Virupakşa"dır ve elinde yılanla betimlenir, batıyı koruyan "Lokapala"dır. Kuzeyi koruyan "Vaisravana" ise elinde zafer tuğu ve çöl faresi tutmaktadır. Rus bilim adamları tarafından Karahoço eski şehrinde bulunan bu tasvir önce Rusya Arkeoloji ve etnografya Müzesinde koruma altına alınmış daha sonra 1934 yılında Hermitage Müzesine taşınmıştır. Bugün hala aynı müzede sergilenmektedir⁴⁹ (Bkz: Resim 6).

Bütün bunlardan başka Dunhuang Bin Buddha Mağaralarının Sui Hanedanlığı Dönemine (580-618) ait 4, Tang Dönemine (618-901) ait 55, Beş Hanedanlık dönemine (907-960) ait 21 ve Sung Dönemine (960-1279) ait 15, toplam 95 adet Bhaisajyaguru Cenneti tasvirli mağarası bulunmaktadır. Sadece Bhaisacyaguru tasviri ise 470 kadardır⁵⁰ (Li Y. 1990: 30-39). Bunlardan bir kısmı Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yerinde koruma altına alınmış, diğer birçok tasvir ise bugün Hermitage, Berlin Asiatic Kunts, British Museum, Yeni Delhi Ulusal Müzesi, Miho Müzesi ve Amerika'daki birkaç müze gibi dünyanın her yerine yayılmış durumdadırlar.

Sonuç

Bhaisacyaguru'ya adanmış tapınaklar, bulunduğu çevrede tıp bilimi adına birtakım faaliyetlerde bulunulduğunun göstergesidir. Kaynaklara bakıldığında Buddhist keşişler vihara adı verilen tapınaklarda yaşar, günlük hayatlarını burada sürdürürlerdi. Kendi sağlık sorunlarını burada kendi aralarında çözümlenmeye çalışarak küçük sağlık

⁴⁸ Lai, Wen-yin 賴文英 (1999). "Tangdai Anxi Yulin 25 Kuzhi Lushena Fo 唐代安西榆林 25 窟之盧舍那佛". Yuan Kuang Foxue Xue Bao 圓光佛學學報. s. 327.

⁴⁹ *The Caves of On Thousand Buddhas Russian Expedition on the Silk Roate on The Occasion of 190 years of the Asiatic Museum, Exebition Catalogue*. The State Hermitage Museum the İnstitute of Oriental Manuscripts. Russian Academy of Siences: St. Petersburg 2008, s. 340-341.

⁵⁰ Li, Yu-kuang 李玉况, "Tun-huang Yao-shi Fo Chin-pien Yan-chiu 敦煌藥師經變研究". Ku-kung Hsüeh-shu Chi-k'an, 7/3 故宮學術季刊第七卷第三期, 1990, s. 30-39.

birimleri oluşturmuş olmalıdırlar. Buralarda rahiplerin Buddhist tıp metinlerini tercüme ettikleri ve bunları uyguladıkları bilinmektedir. Nitekim Kuzey Liang Hunlarından olan Anyang Beyi Chuqu Jingshen (Chü-ch'ü Ching-sheng), Gomativi harasında eğitim görmüş ve “Zhi Chan Bing Mi Yao Fa 治禪病秘要經” (Meditasyon Hastalıklarının Tedavisinde Ezoterik Temeller Sutrası) adlı Sutrayı çevirmiştir⁵¹ Bu viharalar zamanla halkın ihtiyaçlarına da cevap vermeye başlamış, tecrübelerin artması ve aktarımı ile birer tıp eğitim yeri haline gelmişlerdir. Yapılan arkeolojik çalışmaların ortaya çıkarttığı bir başka durum ise Bhaisacyaguru 'ya adanmış tapınakların birer tıp okulu ve hastane yani “*iglyatgu ev*” olduğunun ortaya konmuş olduğudur. Bu viharaların Kaşgar'dan itibaren doğuya doğru Turfan, Ah-ai, Tımşuk, Beşbalık ve Dunhuang gibi Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı yerlerde Buddhizm yoluyla tıp çalışmalarının yoğun olarak faaliyet gösterdiği, yönetici aile veya yönetici eşlerinin kurduğu vakıflarla desteklendiği ve ileride oldukça gelişmiş olarak karşımıza çıkacak olan Türk tıbbının temellerini atmış olduklarını anlıyoruz. Ayrıca İslam öncesi Türk tıbbı, Osmanlı İmparatorluğuna kadar sürecek olan Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Bimarhanelerine de hem mimari hem de işleyiş olarak örnek olacaktır.

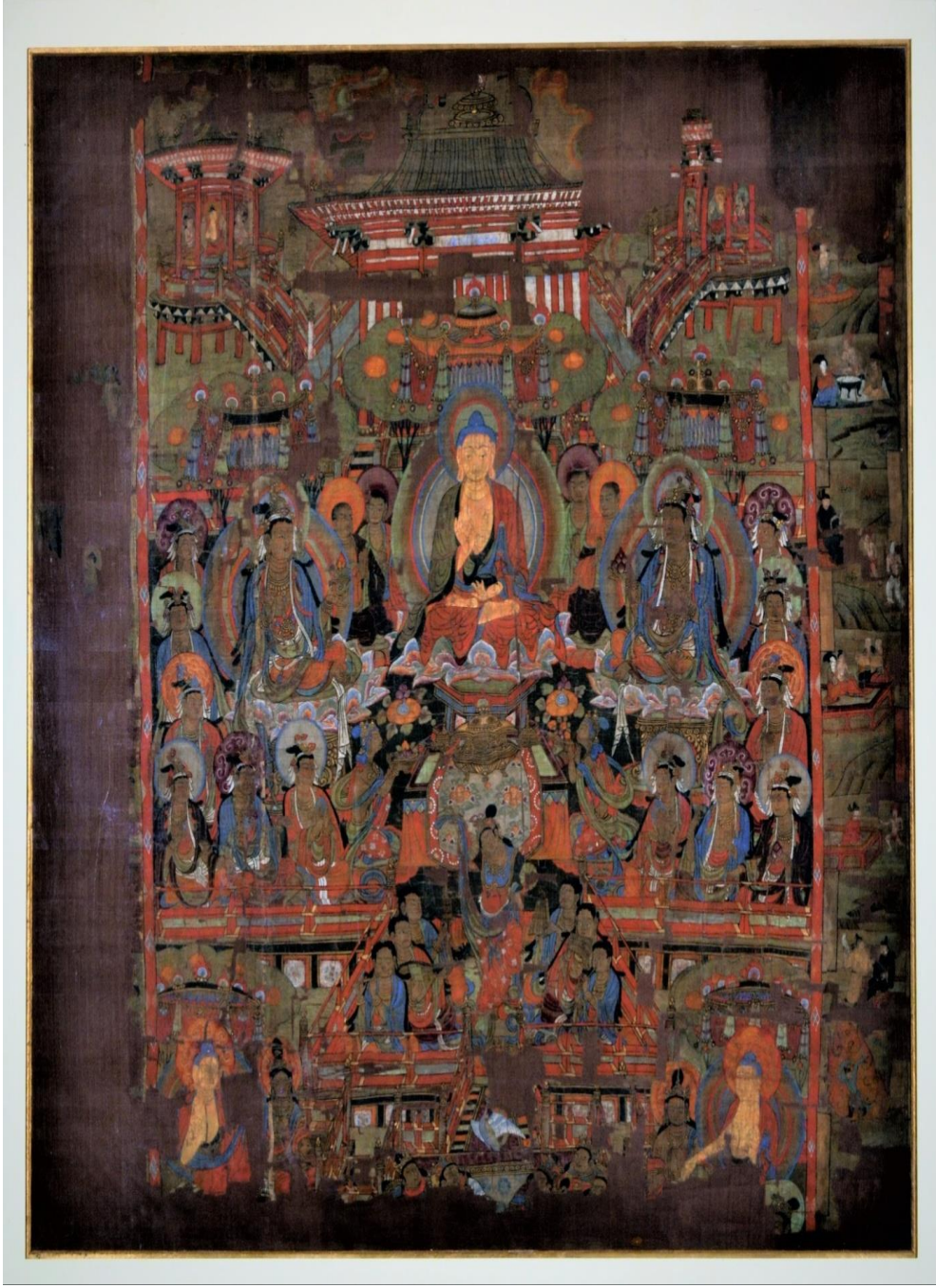
---

⁵¹ Ch'uan, Kao Seng 高僧傳, CBETA 2059. Taipei 2002, s. 20. http://www.buddhason.org/tripitaka/T50/T50n2059_002.php (Erişim Tarihi 05-02-2020).

Ekler:

*Resim: 1: Kağıt üzerine Bhaisajyaguru.
Tang Dönemi (618-907)*

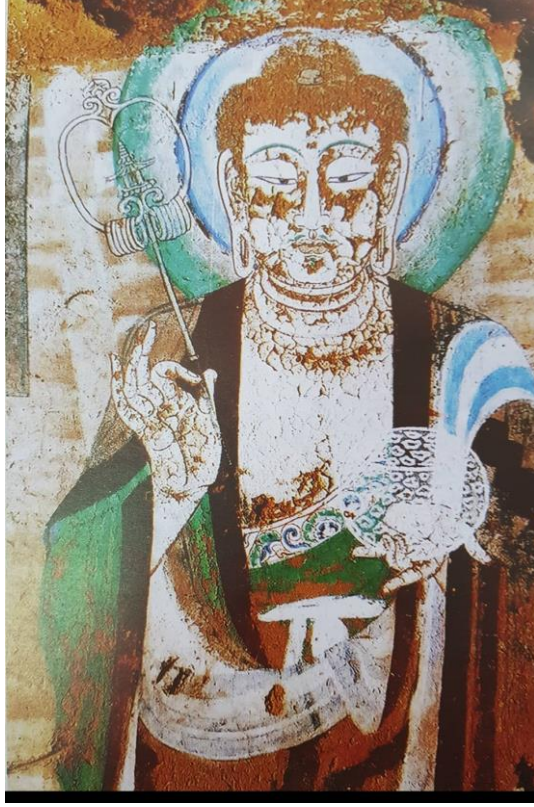
Resim 2: Aurel Stein Koleksiyonundan Bhaiṣajyaguru Cenneti (VII-VIII y.y.) Yeni Delhi Ulusal Müzesi.

Resim 2a: Dunhuang Bin Budha Mağaraları, 322. (VII. yy.)

Mağaranın Doğu Duvarında Bhaisajyaguru ile Ay Işığı ve Gün Işığı Boddhisatvaları.

Resim 3: Ah-ai Bin Buddha Mağarasındaki Bhaisajyaguru

Resim 4: Ah-ai Bin Buddha Mağarası

Resim 5: Yülin Bin Budha Mağaraları, 16. Bhaisajyaguru Cenneti

Resim 6: Hsi HsiaTangut Dönemi, Bhaisajyaguru Cenneti (XIII. yy). Kara Hoto Şehri.

Kaynakça

- “Terminalia chebula (Combretaceae)”. <http://www.mmh-mms.com/downloads/mp21terminaliachebula.pdf> (Erişim Tarihi 05-02 2020).
- Amanova, Roza Aslanovna, Asiya Ibadulayevna Mukhambetova ve Svetlana Sattarovna Dzhanseitova, “Sacred Functions of Musical Instruments in the Creative Syncretism of Shamanistic Ritua” *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, vol. 10, No. 2, 2008, s. 40-50.
- Bayat, Ali Haydar, “İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 449-459.
- Baykuzu, Tilla Deniz, “V. Yüzyılda Hunlar ve Budhizm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/34, 2007, s. 193-214.
- _____, “Turfan’dan Kaşgar’a İpek Yolu Üzerindeki Vaha Şehirleri”, *İpek Yolu*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2015, s. 59-85.
- Buddhist Approach to Harmonious Families, Health Care and Sustainable Societies*. Edit. Thich Nhat Tu, Thich Duc Thien, Hong Duc Publishing House, Hanoi 2019.
- Ch’uan, Kao Seng 高僧傳, *CBETA* 2059. Taipei 2002.
http://www.buddhason.org/tripitaka/T50/T50n2059_002.php (Erişim Tarihi 05-02-2020).
- Chandra, Lokesh, Nirmala Sharma, *Buddhist Paintings of Tun-huang in The National Museum New Delhi*, Nyogi Books, New Delhi 2012.
- Dağı, Fahri, “İlk İslami Metinlerde (Kutadgu Bilig, Divanü Lügati’t Türk, Atabetül Hakayık; Divan-ı Hikmet) Halk Hekimliği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 53, 2017, s. 248-256.
- Dinesh, M.D, T. M. Soorya, M. R. Vismaya, Divya Janardhanan, T. P. Atira, K. B. Nidhin ve P. P. Ajeesh, “Terminalia Chebula A Traditional Herbal Drug–A Short Review”, *International Journal of Pharmaceutical Science Invention*, 6 (II), 2017, s. 39-40.
- Eberhard, Wolfram, “Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girerler”. *A.Ü. DTCF Dergisi*, 1 (II), 1943, s. 19-32.
- Esin, Emel, “Muyanlık”, Uygur “Buyan” Yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme”, *TTK Malazgirt Armağanı*: Ankara 1972, s. 75-102.
- _____, “Farhar-ı Halluh (Karluk Budist Sanatı)”. *Türkiyat Mecmuası* 18, 1976, s. 79-140.
- _____, Notes on Archaeology and Iconography Related to the Early History of Turkish Medical Science”, *I. International Congress On The History Of Turkish-Islamic Science and Technology*, İstanbul 14-18 September 1981, s. 11-21.
- Gündüz, Şinasi, “Keşişlik”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 25, Ankara 2002, s. 322-324.
- Harman, Ömer Faruk, “Asa”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 3, İstanbul 1991, s. 449-450.

- <http://www.fotuozhengfa.com/archives/35356> (Erişim Tarihi 05-02-2020).
- Keown, Damien, *A Dictionary of Buddhism*, Oxford University Press, 2004.
- Kirilen, Gürhan, *Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.
- Kutlutürk, Cemil, Hilmi Ömer, “Budda’nın Dinler Tarihi Disiplinine Katkısı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, Cilt: XIX, Sayı: 36, Aralık 2017, s. 139-167.
- Lai, Wen-ying, “The Vairocana Buddha of the Ah-ai Grottos in Xinjiang”, *Yuan Kuang Buddhist Institute Paper 圓光佛學學報第十六期*, s. 149-188.
- Lai, Wen-yin 賴文英, “Tangdai Anxi Yulin 25 Kuzhi Lushena Fo 唐代安西榆林 25 窟之盧舍那佛”. *Yuan Kuang Foxue Xue Bao 圓光佛學學報*, 1999, s. 326-350.
- Li, Xiaorong 李小榮, “Lun Sui-Tang, Wudai Zhi Song Chu de Yao Shifo Xinyang 論隋唐五代至宋初的藥師信仰”. *Pumen Xuebao 普門學報*, 2002, s. 1-26.
- Li, Yu-kuang 李玉况, “Tun-huang Yao-shi Fo Chin-pien Yan-chiu 敦煌藥師經變研究”. *Ku-kung Hsüeh-shu Chi-k’an, 7/3 故宮學術季刊第七卷第三期*, 1990, s. 1-39.
- Önal, Mehmet Naci, “Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları”, *Bilig*, 25, 2003, s. 99-124.
- Pelliot, Paul, “Le Bhaisajyaguru”. *Bulletin de l’Ecole française d’Extrême-Orient*, Tome 3, 1903, s. 33-37.
- Polat, Ülkü, “Eski Uygur Türkçesinde İsim Cümleleri”, *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, 2017, s. 198- 321.
- Polo, Marco, *Kubilay Han’ın Sarayında Bir Venedikli Marco Polo Seyahatname*. çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa, İstanbul 2017.
- Ruben, Walter, “Buddhist Vakıflar Hakkında”, çev. Meliha Torkak. *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942, s. 173-181.
- Su, Mei-wen 蘇美文, “Lun Dalu Mingguo Shiqi Yaoshi Fo Famenzhi Xin Quan Ci Yu Hongyang 論大陸民國時期藥師佛法門之新詮釋與弘揚”. *Zhonghua Kezhi Daxue Xuebao 中華科技大學學報* 63, 2015, s. 51-88.
- Şeşen, Ramazan, “Buhara”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV. Yayınları, C. 6, İstanbul 1993, s. 363-367.
- Terzioğlu, Arslan, “Türklerin Orta Asya ve Hindistan’da İnşa Ettikleri Hastaneler” VIII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 2. Ankara 1981, s. 803-813.
- Terzioğlu, Arslan, “Selçuklu Hastahaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri”, *Malazgirt Armağanı*, TTK. Yayınları, Ankara 1972, s. 49-74.
- The Caves of On Thousand Buddhas, Russian Expedition on the Silk Roate on The Occasion of 190 years of the Asiatic Museum, Exebition Catalogue*, The State Hermitage Museum the İnstitute of Oriental Manuscripts, Russian Academy of Siences, St. Petersburg 2008.

- Tokyürek, Hacer, “Eski Uygurcada Ayurveda Tıbbı ve Beş Unsur”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 24/Güz, 2014, s. 235-260.
- Toparlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK. Yayınları, Ankara 2003.
- Wee, Shao-teng, *The Textual Presentations of Maitreya İn Dunhuang During Early Tang*. A Thesis Sumitted for The Degree of Master of Arts Department of Chinese Studies National University of Singapore, 2003.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Bermekiler”, TDV. İslam Ansiklopedisi, TDV. Yayınları, C. 5, İstanbul 1992, s. 517-520.
- Yitik, Ali İhsan, “Vedalar”, TDV. İslam Ansiklopedisi, TDV. Yay., C. 42, İstanbul 2012, s. 593-594.
- Yitik, Ali İhsan, Hammet Arslan, “Vedalar Kaynağı Üzerine”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 1, Nisan 2011, s. 225-250.
- Yun, Hsing, *Sutra of Medicine Buddha with an Introduction Comments and Prayers*. Buddha’s Light Publishing, CA. USA 2005.